

*Богдана НОСА,
(Ужгород, Україна)*

СТАНОВЛЕННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ НА ЗАКАРПАТТІ (XIX ст.)

На сучасній карті національної туристичної індустрії України чільне місце займає Закарпатська область. Як організована форма, туристично-рекреаційна діяльність краю бере свої початки ще з XIX ст. Саме у цей період, використовуючи природний потенціал, з'являються перші комерційні купальні. І, якщо на початку століття рівень сервісу ще був дуже низьким, а набір послуг обмежувався водними процедурами, то до його кінця на території Закарпаття вже функціонували рекреаційні комплекси. У них пропонувались послуги лікувально-оздоровчого спрямування (прийом ванн і вживання мінеральних вод, лікарський нагляд, масажі та інші процедури), розміщення й харчування, побутового обслуговування, дозвілля тощо.

Ключовим фактором становлення рекреації на території сучасного Закарпаття стали її бальнеологічні ресурси, поодинокі дослідження яких датуються ще XVIII ст., а системного характеру набувають в сер. XIX ст. На цей час було відомо про понад 300 у Марамороській та більше 40 джерел мінвод у Берегівській округах [6, с. 13-250]. Однак, рівень вивченості корисних властивостей джерел був недостатнім, існували також неточності у назвах їх місця знаходження тощо. З власної ініціативи або на замовлення держави чи власників земель, у т.ч. й графів Шенборнів, великий вклад в історію дослідження хімічного складу мінеральних вод краю та їх позитивного впливу на організм людини внесли такі відомі лікарі-науковці, як А. Шебейок, П. Кітайбель, Й. Торок (J. Török), Л. Тогніо, І. Болеман тощо. Крім того, саме завдяки їхнім працям стає відомо й про особливості тогочасного застосування мінеральних вод рекреаційними закладами.

При цьому, місцеве населення ще до офіційних заключень не тільки знало про мінеральні джерела, а й самостійно використовувало їх з лікувально-оздоровчою метою. Цікаві відомості наводить Т. Легоцький, вказуючи, що поширенню інформацію про лікувальні якості мінвод передувало купання у них місцевими пастухами лишайних кіз та овець [3, с. 60]. Перші купелі облаштовувалися у вигляді викопаних в землі ям, у яких збиралась мінеральна вода. Для її підігріву на дно опускали розпечене у вогні каміння. За таким принципом купальні функціонували тривалий час і користувались ними не тільки місцеві селяни, а й знать.

Вбачаючи в таких процедурах комерційну вигоду, місцева влада ще з початку XIX ст. починає облаштовувати платні купелі з відповідними послугами. До прикладу, в Синяку така купальня мукачівською урядовою адміністрацією була облаштована у 1832 році, а призначений касир щороку в казну мав здавати 5 форінтів і 36 крейцерів [3, с. 60]. Завдяки поширенню інформації про лікувальні властивості синяцьких мінеральних вод та розвитку транспортної інфраструктури до 1873 року тут діяв вже комплекс із 2 залами, 10 купальнями, 20 гостьовими кімнатами, а для оздоровлення приїздили 120-130 осіб [3, с. 61].

Крім того, до середини XIX ст. на території краю поступово розбудовувались бальнеологічні комплекси в селах Неліпино, Вишково, Кобилецька Поляна, Солотвино. Невеликі купальні функціонували в Усть-Чорній, Квасах, Воловці, Сваляві, Бороняві тощо.

Один із перших лікувально-оздоровчих закладів з'явився у селі Неліпино, його будівництво на базі старого спиртзаводу розпочалось ще у 1798 році під особистим контролем піджупана Л. Лоняї [3, с. 65]. До 1884 року тут було облаштовано 2 купальні зони із 24 ваннами та кілька будинків на 90 житлових кімнат, окремі кухні й зали, готель, прилеглі території з прогулянковими доріжками й альтанками [1, с. 139]. З 1879 року відкрито й водолікарню [3, с. 66]. Комплекс функціонував на базі двох джерел мінвод, найвідоміше з яких мало назву «Стефанія» [1, с. 139], а так, як він знаходився неподалік Сваляви,

то часто називався «свалявськими купальнями» [7, с. 200]. За даними Т. Легоцького, у 1879 році комплекс прийняв 385 відвідувачів, а наступного – 419 [3, с. 66].

Перша дерев'яна споруда біля одного з мінеральних джерел поблизу Вишкова була збудована у 1818 році місцевим мешканцем М. Фодо. Популярність її функціонування з роками зумовила облаштування й інших приватних купілів, але у 1857 році все це майно було викуплено державою і перейшло до власності казни [4, с. 489]. Протягом наступного двадцятиліття тут зріс масштабний комплекс, який нараховував 124 приміщення (60 гостьових кімнат, 22 купальних кабінки, декілька кухонь, у т.ч. й загального користування, столові, стайню, господарські приміщення тощо). Вражає не лише кількісний показник, а й рівень сервісу та асортимент послуг. На вибір відвідувачів пропонувались різні за своїм оснащенням ванні кімнати (найкращі – з оцинкованим дном та сучасною на той час системою підігріву), гостьові кімнати, у т. ч. в будиночках “швейцарського” типу, готель для офіційних осіб. Територія ділилась на дві зони, верхня мала крите сполучення між купальнями та будинками, що позбавляло відвідувачів можливого дискомфорту у період негоди. Протягом 1876 року комплекс відвідало від 400 до 600 осіб [4, с. 490-495]. Крім водно-купальних процедур, практикувалось вживання мінеральної води зі спеціальних бюветів. Двічі на тиждень заклад відвідували лікарі з Буштина.

Користувався значним попитом рекреаційний комплекс у Кобилецькій Полянці, що розпочав свою діяльність з 1815 році і, за твердженнями К. Новака, до 1836 року був найпопулярнішим у всій Маромороській окрузі [4, с. 496]. До 1870-х років тут було облаштовано 12 кабінки з ваннами, столова, парк. Відвідувачі розміщувались у готелі на 8 кімнат або в довколишніх будинках робітників сталеливарного заводу [1, с. 181-182].

Знаними були й солотвинські купілі («Pavel-fürdő» та «Lajos-fürdő»), в які вода через спеціальний водопровід постачалась прямо із соляних шахт. Для проживання, в основному, пропонувалась аренда житла у місцевих мешканців

[2, с. 334]. Менш відомим був невеликий комплекс з 5 гостьових кімнат та стількох же ванних кабінок на базі Іванівського джерела, яке мало незначний потенціал через малий об'єм запасів води, однак обслуговувало 80-100 осіб протягом сезону [3, с. 62].

Таким чином, рекреаційна діяльність до кінця ХІХ ст. пройшла значний еволюційний процес, поступово формуючись у окрему галузь, якій були притаманні:

1. сезонний характер. Зважаючи на те, що основні послуги надавались у відкритому просторі, обслуговування здійснювалось у період з травня-червня по серпень-вересень.

2. досить широкий набір послуг. Бальнеологічні заклади, в першу чергу, були призначені для оздоровлення та лікування радикуліту, шлунково-кишкового тракту, неврологічних, гінекологічних, дерматологічних захворювань. Важливу роль відігравала кліматотерапія. Крім того, широкою популярністю користувались й послуги з дозвілля: відведені зони відпочинку; кегельбан; екскурсійні програми до природних та історико-культурних об'єктів, заводів, водних пилорам тощо; полювання у довколишніх лісах.

3. позитивний вплив на соціально-економічний розвиток місцевості. Абсолютна більшість закладів перебували у державній власності та управлінні, однак важливу роль у забезпечення обслуговування відігравав приватний сектор: корчми, готелі, павільйони часто перебували у приватній власності (в основному, єврейських сімей), а місцеве населення займалось продовольчим постачанням, наданням побутових послуг, житла у найм, перевезенням.

4. орієнтація на заможних відвідувачів. До прикладу, проживання у Вишкові (станом на 1876 р.) коштувало 1-2 форінти за добу, а вартість обіду – майже 1 форінт [4, с. 491]. Сприятливі умови відпочинку та оздоровлення створювались державою для своїх працівників. За даними Ш. Сабо, фактично з такою метою були побудовані невеликі купальні комплекси в Усть-Чорній та поблизу Рахова [4, с. 110; 123]. Крім того, держслужбовцям та офіцерам надавались знижки. Наприклад, у Синяку за умови проживання більше 14 днів

таким категоріям надавалась знижка у розмірі 25 % [5, с. 6], про що свідчить рекламне оголошення у газеті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Boleman I. A fürdőtan kézikönyve / I. Boleman. – Igló: Schmidt József könyvnyomda, 1884. – 293 old.
2. Boleman I. Fürdők és ásványos vizek. (Balneologia) / I. Boleman // Magyar orvosi vademecum. Rövid repetitorium különös tekintettel a therapiára / szerk. L. Nékám, L. Kétly. – I kötet. – Budapest: Kiadja Dobrowsky és Franke, 1902. – old. 306-338.
3. Lehoczky T. Bereg vármegye monográfiája / T. Lehoczky. – I általános rész. – Ungvárott, 1881. – 472 old.
4. Máramaros megye egyetemes leírása: a magyar orvosok és természetvizsgálók... XIX-dik nagygyűlésének alkalmából / szerk. I. Szilágyi. – Budapest, 1876. – 516 old.
5. Nyirvidék. – Nyiregyháza, 1893. – XIV évf. – 21 szám. – május 21. – 8 old.
6. Orvosi tár. A Budapesti királyi orvosegylet közös munkálatával / Szerkesztik és kiadják: P. Bugát, F. Flór. – Pesten, 1846. – 412 old.
7. Török J. A két magyar haza első rangú gyógyvizei és fürdőintézetei / J. Török. – Debreczen: A városi könyvnyomda, 1859. – 288 old.